

dovine slovenskega slovstva in l. 1975 častno članstvo v Slavističnem društvu Slovenije za pomembne zasluge na področju slovenske slavistike.

V našem jubilejnim zapisu o delu Viktorja Smoleja nikakor nismo našeli vseh podatkov iz njegove bogate ustvarjalnosti. Kot sodelavcu revije *Jezik in slovstvo* mu izrekamo spoštovanje in veliko lepih želja v novo desetletje.

Albinca Lipovec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Slovenščina v javni rabi

KRATICE V IMENIH DELOVNIH ORGANIZACIJ*

Med imeni delovnih organizacij je glede na pogostnost zelo opazna skupina kratičnih imen. Nastala so iz potrebe po kratkosti. Celotno ime oziroma firma delovne organizacije mora namreč po Zakonu o združenem delu vsebovati označbo, ki kaže na dejavnost delovne organizacije, označbo, s katero se natančneje označuje ime, vsebovati mora tudi sedež delovne organizacije in označbo glede vrste in obsega odgovornosti za njene obveznosti. Celotno ime je za vsakdanje praktične potrebe, npr. za dopise, reklamne napise, telekse, telegrame, predvsem pa za govorjeni jezik, predolgo, zato si delovne organizacije običajno kot najbolj izpostavljeni del celotnega uradnega imena izberejo enobesedno ime. Ena od možnosti za tako ime so kratice. – Zanimivo je primerjati povprečno dolžino kratičnih imen s podatkom iz statističnega jezikoslovja, da ima največ slovenskih besed iz konkretne jezikovne rabe 6 črk oziroma od 4 do 8 glede na vrsto besedila. (S. Suhadolnik, Odnos med dolžino, obvestilnostjo in pogostnostjo besed, *Slavistična revija*, XX/1972, št. 1.) Obravnavana kratična imena namreč kažejo, da je bil kriterij sorazmerne kratkosti besede prav s kraticami upoštevan tudi pri imenih delovnih organizacij, verjetno seveda čisto po občutku.

V tem pregledu bo govor o tvorbi kratičnih imen, o določanju njihovega spola, delno pa tudi o njihovem izgovoru in pisavi.

Kratice nastajajo s krajšanjem, to je s posebno univerbizacijo veččlenskega poimenovanja. Tak besedotvorni način se imenuje sklapljanje s krnitvijo. Za splošno občno besedje je skorajda neuporaben, pogost pa je pri imenih delovnih organizacij. Gre za enostaven postopek: Večbesedno poimenovanje krajšamo na začetne črke, zloge ali, zaradi boljše asociacije s podstavo, na korenske morfeme, ki jih nato strnemo. Obdelana kratična imena kažejo dve značilnosti. Prvič: Ni nujno, da so v kratici vsi člani večbesednega poimenovanja; dostikrat so upoštevani le najbolj specifični, opuščeni pa so splošni kot npr. tovarna, podjetje, industrija. Druga značilnost pa je, da so nekatere kratice t. i. čisti tipi – to je iz samih začetnih črk, iz samih zlogov ali iz samih koreninskih morfemov – ali pa so t. i. mešani tipi, npr. kombinacija črke in zloga, črke in korenškega morfema. Pri nekaterih kratičnih imenih so člani krajšani celo na čisto poljubnem mestu, ne oziraje se na formalno ali pomensko delitev besede na zlog oziroma morfem.

*Članek je bil napisan za radijsko oddajo *Jezikovni pogovori in prebran* v maju 1980.

Za vsak tip bomo pogledali nekaj primerov. Ker je pri branju kratičnih podstav težko podarjati njihove začetne dele, bodimo nanje posebej pozorni.

Črkovne kratice so npr.: SAP < Slovenija avto promet, TAM < Tovarna avtomobilov Maribor, SKIP < Strojno kovinsko industrijsko podjetje, EMO < Emajlnirnica, metalna industrija, orodjarna, Kovinarstvo Maja < Montaža aluminijastih in jeklenih armatur. Kratica Giposs je nastala ob združitvi več delovnih organizacij leta 1970; podstava za kratico so imena takrat združenih gradbenih podjetij Gorica, Ingrad, Pionir, Obnova, Sava, Stavbar.

Zlogovne kratice so npr. tele: Tonosa < Tovarna trikotaže in nogavic Savlje, Tosa < Tovarna sanitetnega materiala, Toko < Tovarna kovčkov in usnjene galanterije. Kratica KOTO je nastala iz imen združenih delovnih organizacij KOTEKS in TOBUS, ki sta tudi sami kratice, in sicer je KOTEKS nastal iz *koža*, *tekstil*, TOBUS pa iz podstave *Torbica*, *obutev*, *usnje*. K zlogovnim kraticam spada tudi ime tozda delovne organizacije *Contal*, in sicer *Conimex*, ki pomeni *Contal import-export*.

Morfemski kratice sta npr. *Marles*, ki je nastal iz podstave *Lesna stavbna in pohištvena industrija Maribor*, in *Težmer*, ki pomeni *Servis za popravilo težnih in merilnih naprav*.

Mešani tipi kratic so lahko iz kombinacije zloga in korenskega morfema, npr.: Ingrad < *Industrijsko gradbeno podjetje*, Tegrad < *Podjetje za telefonske gradnje . . .*, Vegrad < *Splošno gradbeno podjetje Velenje*, Toper < *Tovarna perila*, Metka < *Mehanična tkalnica*, Vedrog < *Veledrogerija*. Kombinacija korenskega morfema in črke je pri kraticah Rudis < *Rudarska industrijska skupnost*, Impol < *Industrija metalnih polizdelkov*. Kombinacija zloga in črke so: Almira < *Alpska modna industrija Radovljica*, Gramex < *Gradbeni material export*, Tomos < *Koper Tovarna motornih vozil Sežana*. To kratično ime je namreč vezano na prvotno zamisel, da bi bila tovarna v Sežani, kjer je bil tudi izdan akt o ustanovitvi. Glede svojega izvora je zanimivo ime kovinarskega podjetja Niko iz Železnikov. Danes je to kombiniran tip kratice s pomenom *Nova industrija kovinarjev*, vendar je ta kratična podstava prilagojena že danemu imenu, ki ga je tovarna ob svojem nastanku dobila po osebnem imenu ustanovitelja Nika Žumra.

Nekaj posebnega so imena *Nama*, *Tiki*, *Gradis*, *Peko*, *Alko*, ki so prav tako kratična, vendar njihova podstava ni današnje širše ime delovne organizacije. Zato bi jih lahko imenovali zgodovinska imena. Ime trgovskega podjetja *Nama* je nastalo iz prvotnega povojnega imena *Narodni magazin*. Podobnega izvora je ime *Splošnega gradbenega podjetja Gradis*, katerega podstava je povojno ime *Gradbena direkcija Slovenije*. Elektro strojno podjetje *Tiki* je ime prevzelo od svojega »prednika«, *Tehničnega inštituta kovinske industrije*. Ime tržiške tovarne obutve *Peko* je po izvoru kratica imena in priimka predvojnega lastnika *Petra Kozine*. Prav tako je osebnoimenskega izvora ime delovne organizacije *Alko*. V pomenski podstavi je poleg osebnega imena predvojnega lastnika še dopolnilo, značilno za kapitalistična podjetja z več solastniki, torej: *Alfred Lorenz et company*. Obe imeni, *Peko* in *Alko*, sta ohranjeni iz reklamnih razlogov, zaradi njune ustaljenosti, ki kaže na tradicijo tovarne. Ime *Alko* se je obdržalo zlasti zato, ker ustreza okrajšavi za alkohol in kot tako označuje dejavnost delovne organizacije. V tržiški tovarni pa so že danemu imenu dali novo pomensko podstavo: *Proizvodnja elegantne kvalitetne obutve*.

V skupini kratic še posebej izstopa ime delovne organizacije za promet z odpadnimi surovinami *Dinos*. Njegova pomenska podstava ni širše ime delovne organizacije, kot je to običajno, ampak je geslo, in sicer: *Dajmo industriji nazaj odpadne surovine*.

Kot smo videli, je tvorba kratičnih imen precej mehaničen postopek. Kljub temu pa je treba pri tvorbi paziti tudi na nekatere občutljivejše kriterije, npr. na pomenskost novonastale besede v tem smislu, da kratica ne vzbuja nezaželenih asociacij bodisi na kak slab-

šalni izraz ali na kak pojem, ki ni v nikakršni zvezi z delovno organizacijo in bi pri označbi njene dejavnosti celo zavajal.

Predvsem pa je potrebno pri tvorbi kratičnih imen upoštevati nekatera splošna glasovna načela slovenskega jezika.

Eno takih načel je zlogovnost besede. V slovenščini naj ima namreč vsaka beseda (razen nekaterih predlogov in veznikov) vsaj en samoglasnik ali zlogotvorni r oz. l. Nekatera kratična imena dobijo ta nujni samoglasnik že z mehaničnim združevanjem začetnih črk, npr. TAM, Dinos, EMO. So pa tudi taka, kjer ni nobenega samoglasnika, npr. LTH, nastalo podstave *Loške tovarne hladilnikov*, PTT iz *pošta*, telegraf, telefon, GHT iz *Združena gostinska in hotelska turistična podjetja*, GIG iz *Združeno gozdno in lesno gospodarstvo Bled*. Ta kratična imena pri branju navadno razvezujemo na njihove pomenske podstave. Če pa jih beremo kratično, nastane vprašanje izgovarjave. Lahko jih izgovarjamo s polglasniki, npr. lətəhə, ali pa, kar je običajnejše, z e-ji oziroma a-ji pri k in h, torej: elteha. Ti primeri dokazujejo, da kratična imena ne morejo obstajati brez samoglasnika: če ga nimajo že v pisani obliki, ga izsilijo v govornjeni. – Vendar je običajnejša pot za dosego samoglasniškosti tvorba kratice na zlogovni način. Na primer: Kratica *Tovarne sanitetnega materiala* bi bila z združitvijo začetnik črk soglasniška: TSM; temu so se izognili z zlogovno tvorbo, torej: Tosama.

Drugo splošno glasovno načelo, ki ga je treba upoštevati tudi pri kratičnih imenih, je lahko izgovorljivost soglasniških sklopov. Zaradi tega načela je včasih v kratico sprejet namesto začetne črke cel začetni zlog enega člana večbesednega poimenovanja. Tako je pri kratiki *Beti*, ki je nastala iz podstave *Belokranjska trikotažna industrija*. B namreč spada v tisto skupino slovenskih soglasnikov, ki na začetku besede ne more stati pred nezvenečim soglasnikom, v našem primeru ne pred t. Zato je pri tej kratiki namesto začetne črke besede *belokranjska* vzet začetni zlog, ki je prinesel samoglasnik in tako ločil soglasnika.

Najdemo tudi kratice, kjer je zaporedje črk v kratičnem imenu drugačno od zaporedja členov večbesednega poimenovanja. Razlog za spremenjeno zaporedje je glasovne narave. Poglejmo primer: Kratica *KOT* je nastala iz podstave *Tovarna kovinskega okovja*. Mehanično zaporedje je bilo *TKO*, zaradi lažje izgovorljivosti pa je samoglasnik med soglasnikom.

Tako kot slovenske besede nasploh se tudi kratice rade ognejo hiatu, to je zaporedju dveh samoglasnikov. Zato je iz podstave *Tovarna električnih aparatov* nastala kratica *ETA* in ne *TEA*, kar bi prineslo mehanično zaporedje. Iz poimenovanja *Lesna Industrija Apače* pa je nastla *Lina* in ne *Lia*; torej je zaradi izognitve hiatu namesto začetne črke besede *industrija* vzet začetni zlog.

Iz glasovnih razlogov so včasih pritegnjeni v kratico tudi predlogi in vezniki, kar je sicer redko. Poglejmo primere: *AZA* < *Atelje za arhitekturo*. Brez z-ja bi bilo zaporedje dveh a-jev, torej hiat. Poleg tega bi bila beseda nesmiselna, podobna medmetu. Kratično ime *INDIP* je nastalo iz podstave *Industrija dežnikov in pletenin*; če v kratiki ne bi bil upoštevan veznik in, bi prišlo do tročlenskega soglasniškega sklopa *ndp*. Ime delovne organizacije iz *Žirov*, *Poliks*, je nastalo iz podstave *Podjetje obutvene, lesne in kovinske stroke*. V kratiki je upoštevan veznik in le zaradi lažje ali glede na podstavo ustrežnejše izgovarjave črke l. Brez i-ja med l in t bi bila – glede na pravorečna pravila o izgovoru črke l pred soglasniki – pravilna izgovarjava *pouks*, pri čemer bi se izgubila povezava med kratičnim u in njegovim podstavnim členom *lésen*.

Pri sklapljanju s krnitvijo dobimo torej novo besedo. Pripisemo ji naglas, spol in jo lahko tudi sklanjamo. Spol določimo kratičnemu imenu – vsaj običajno – ne glede na spol jedra

prvotnega poimenovanja, ampak po principu predvidljivosti. Če se končuje na -a, je ženskega spola, npr.: ljubljanska Nama. Vse ostale kratice so načeloma moškega spola, npr.: mariborski TAM, domžalski TOKO, celjski EMO.

Glede spola so zanimiva kratična imena na -i. Tu zaradi dvojne možnosti – ali ženskega spola po tipu Meri ali moškega po tipu Toni – lahko vpliva asociacija s podstavo in morda tudi morebitna asociacija na kak homonimni izraz. Npr.: Kratica Beti je ženskega spola, ker je jedro, industrija, v podstavi Belokranjska trikotajna industrija ženskega spola. Tu najbrž vpliva na spol tudi naključna homonimija z osebnim ženskim imenom. Kratica Tiki pa je moškega spola, ker je tako tudi jedro podstave: Tehnični inštitut kovinske industrije. Pri kraticah, kjer je v končnem glasu razlika med pisano in govorjeno podobo, o spolu kratice praviloma odloča pisana podoba: ker je to soglasnik, so moškega spola; npr.: škofjeloški LTH.

Glede pisave obravnavano gradivo kaže, da se kratična imena pišejo na dva načina: s samimi velikimi črkami ali le z veliko začetnico kot običajna lastna imena. Vendar možnost običajne lastnoimenske pisave velja le za kratice z vsaj enim samoglasnikom. Tiste s samimi samoglasniki te možnosti nimajo, kar kaže, da se prvi tip kratičnih imen lepše vključuje v sistem. Pisava le z veliko začetnico ima dosti pozitivnih lastnosti. Npr.: Tako pisana kratična imena v besedilu grafično ne izstopajo, kar je pri prvem načinu včasih moteče. Pri sklanjanju ni več problema, kako pisati sklonske končnice – priključimo jih kot pri običajnih besedah. – Vendar pa bi bilo nedopustno poenostavljanje, če bi vsa kratična imena pisali le z veliko črko. Oba načina sta namreč utemeljena s stopnjo imenske osamosvojenosti kratičnega imena, ki le postopoma pridobiva lastnosti običajnih lastnih imen. Šele po dolgotrajnejši rabi kratice namesto veččlenskega poimenovanja se zabriše njena pomenska motiviranost in kratično ime zaživi kot pravo stvarno lastno ime.

Ta prehod je pri kraticah, nastalih ali iz korenskih morfemov, npr. Težmer, Marles, in pri zlogovnih, npr. Tonosa, običajno hitrejši kot pri kraticah iz samih začetnih črk tipa TAM. Kot pravo stvarno lastno ime se kratično ime ne piše več s samimi velikimi črkami, ampak se začne pisati le z veliko začetnico. – V skladu s takim razvojem kratičnih imen – od značke do pravega imena – dopušča Načrt pravil za novi pravopis možnost pisave kratičnih imen na oba načina.

V tem sestavku nismo pregledali sklanjatve, vmesnih tipov in pomanjkljivosti pri neka-terih kratičnih imenih. Ker so ta vprašanja za jezikovno kulturo pomembna, se bo treba k njim še kdaj vrniti.

Alenka Gložančev
SAZU v Ljubljani

Literatura:

- T. Korošec, O rabi kratic v slovenščini, Pet minut za boljši jezik, Ljubljana, 1972.
F. Novak, Imena gospodarskih in drugih organizacij, raznih ustanov in združenj, Gospodarski vestnik, XVII, 1968, št. 86.
M. Rode, Poskus klasifikacije krajev, Slavistična revija, 1974, št. 2.
J. Toporišič, Slovenska slovnica, 1976.
J. Toporišič – J. Rigler, Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa, Slavistična revija, 1977, št. 1.
Slovenski pravopis, Ljubljana, 1962.